

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра міжнародного та європейського права

Міждисциплінарна курсова робота

на тему:

**«Принципи права ЄС та їх вплив на національні правові системи
держав – членів»**

Студента 3 курсу МП-31 групи

Галузь знань 29 Міжнародні відносини

Спеціальність 293 Міжнародне право

Багдасаряна Максима Григоровича

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри міжнародного та

європейського права

Саванець Людмила Михайлівна

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Члени комісії:

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

Тернопіль – 2026

ЗМІСТ:

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО - ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРИНЦИПІВ ПРАВА ЄС.	6
1.1. Поняття та сутність принципів права Європейського Союзу.....	6
1.2. Джерела формування загальних принципів права ЄС та їх класифікація.....	7
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА	11
2.1. Принцип верховенства права ЄС.....	11
2.2. Принцип прямої дії норм права ЄС.....	13
2.3. Принцип пропорційності та субсидіарності	15
2.4. Принцип рівності та правової визначеності	19
РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА ЄС У НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ ДЕРЖАВ – ЧЛЕНІВ	22
3.1. Вплив та імплементація принципів права ЄС на національні правові системи держав – членів.....	22
3.2. Практика застосування принципів права ЄС національними судами ЄС ..	25
ВИСНОВОК	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	29

ВСТУП

Актуальність теми. Принцип права Європейського Союзу є фундаментальною основою функціонування правової системи ЄС і відіграють ключову роль у забезпеченні ефективності, узгодженості та єдності правового простору держав – членів. У сучасних умовах європейської інтеграції, коли право ЄС дедалі глибше проникає у національні правові системи, значення цих принципів істотно зростає. Вони виступають не лише орієнтирами для нормотворчої діяльності інституцій ЄС, але й безпосередньо впливають на формування та застосування національного законодавства.

Особливої актуальності дослідження принципів права ЄС набуває у контексті їх практичного застосування та взаємодії з правовими системами держав – членів. Такі принципи, як верховенство права ЄС, пряма дія, пропорційність, субсидіарність та правова визначеність, визначають механізми співвідношення між правом ЄС і національним правом, забезпечуючи пріоритетність норм ЄС у разі колізії. Водночас їх реалізація супроводжується певними труднощами, зокрема питаннями збереження державного суверенітету, адаптації національних правових систем та гармонізації законодавства.

У рамках права ЄС принципи розглядаються не лише як загальні засади, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання, але й як інструменти, які активно застосовуються у практиці Суду Європейського Суду та національних судів. Вони забезпечують ефективний захист прав і свобод людини, сприяють однаковому застосуванню права ЄС у всіх державах-членах та формують єдині стандарти правового регулювання. У зв'язку з цим дослідження принципів права ЄС дозволяє глибше зрозуміти процеси правової інтеграції, а також виявити проблеми та перспективи розвитку взаємодії між правом ЄС і національними правопорядками.

Мета дослідження. Метою даної роботи є комплексне дослідження принципів права Європейського Союзу, їх правової природи, класифікації,

змісту, а також визначення їх впливу на національні правові системи держав – членів.

Для досягнення мети дослідження необхідно вирішити такі завдання:

1. Визначити сутність і зміст принципів права Європейського Союзу.
2. Дослідити джерела формування принципів права Європейського Союзу та їх правову природу.
3. Проаналізувати класифікацію принципів права ЄС.
4. Охарактеризувати основні принципи ЄС та їх зміст.
5. Дослідити механізми впливу права ЄС на національні правові системи держав – членів.
6. Проаналізувати практику застосування принципів права ЄС у діяльності національних судів.
7. Визначити проблеми та перспективи взаємодії права ЄС і національного права держав – членів.

Методологія дослідження. Дослідження базується на застосуванні комплексу загальнонаукових та спеціальних юридичних методів. Формально – юридичний метод використано для аналізу установчих договорі ЄС, нормативно – правових актів та практик Суду Європейського Союзу. Порівняльно – правовий метод дозволяє зіставити особливості застосування принципів права ЄС у різних державах – членах. Системний метод забезпечує комплексне дослідження принципів як елементів єдиної правової системи ЄС. Також використано функціональний підхід для визначення ролі принципів у правозастосуванні та інтеграційних процесах.

Об’єкт і предмет дослідження. Об’єктом дослідження є правовідносини, що виникають у процесі функціонування правової системи Європейського Союзу та її взаємодії з національними правовими системами держав – членів.

Предметом дослідження є принципи права ЄС, їх теоретичне обґрунтування, нормативне закріплення, механізм реалізації та вплив на національні правопорядки.

Структура курсової роботи. Курсова робота складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновку та списку використаних джерел. У роботі послідовно розглянуто теоретичні засади принципів права ЄС, їх зміст і класифікацію, а також проаналізовано їх вплив на національні правові системи держав – членів та сучасні проблеми їх імплементації.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО – ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРАВА ЄС

1.1. Поняття та сутність принципів права Європейського Союзу

У сучасних реаліях європейської інтеграції право Європейського Союзу стає дедалі важливішим як окрема правова система, що охоплює широке коло суспільних відносин. Принципи права ЄС відіграють ключову роль у забезпеченні її ефективності та узгодженості, виступаючи фундаментальною основою, яка визначає напрями розвитку правового регулювання.

Принципи права Європейського Союзу є загальними нормами, що використовуються для тлумачення законодавства ЄС. Вони охоплюють такі засади, як справедливість та захист прав людини, а також слугують інструментом для заповнення прогалин у праві, сприяючи його більшій узгодженості [17].

Однією з характерних особливостей принципів права ЄС є те, що значна їх частина сформувалася не лише шляхом закріплення в установчих договорах, а й у процесі розвитку судової практики Суду Європейського Союзу. Саме цей суд відіграв ключову роль у їх становленні, подальшому розвитку та нормативному закріпленні.

Принципи права ЄС виконують низку важливих функцій. Насамперед вони слугують орієнтирами для здійснення нормотворчої діяльності інституцій Європейського Союзу. Окрім цього, вони забезпечують узгодженість, цілісність і системність правової системи Союзу. Важливою є також їх роль у процесі тлумачення правових норм та подоланні прогалин у правовому регулюванні. Крім того, ці принципи сприяють встановленню та підтриманню балансу між правом Європейського Союзу і національними правовими системами держав – членів.

Починаючи з 1950-х років, принципи права в правових системах європейських країн зазнали значного розвитку під впливом процесів інтеграції, які відбувалися в межах Європейських співтовариств, а згодом і Європейського Союзу, створеного на їх базі. Усі принципи права ЄС можна згрупувати

залежно від їхнього призначення та сфери застосування[7, с. 57]. Основними категоріями таких принципів є:

- Принципи верховенства та прямої дії права ЄС, що визначають його співвідношення з правовими системами країн-учасниць.
- Загальні принципи права, які є фундаментальними засадами регулювання та діють у всіх сферах компетенції Союзу. Вони властиві також іншим демократичним правовим системам.
- Спеціальні принципи права Європейського Союзу, застосовні в рамках окремих галузей або специфічних сфер правового регулювання.
- Принципи діяльності Європейського Союзу, які регламентують порядок здійснення повноважень, закріплених за ЄС.

Держава, своєю чергою, повинна забезпечувати повний обсяг прав і свобод громадян, гарантувати реалізацію цих прав без дискримінації та нести відповідальність за їх порушення.

1.2 Джерела формування загальних принципів права ЄС та їх класифікація

Правова система Європейського Союзу базується на широкому спектрі джерел, які відображають багатогранні правові традиції держав – членів цього інтеграційного утворення. Зазвичай джерела права ЄС класифікують на дві основні категорії: первинне та вторинне законодавство. Проте навіть така загальноприйнята типологія не повністю охоплює усю глибину правового регулювання в рамках ЄС. У цьому контексті особливої уваги заслуговують загальні принципи права, які формують частину неписаного права Європейського Союзу. Вивчення їх місця, ролі та значення в системі джерел права ЄС є актуальною науковою задачею, що потребує всебічного аналізу [14].

Однією з ключових умов сталого функціонування та розвитку Європейського Союзу є забезпечення правової єдності. Це передбачає дотримання державами – членами базових принципів функціонування Союзу та

положень його установчих документів, включно зі змінами, внесеними відповідно до Лісабонського договору.

Поняття «загальні принципи права», характерне для правових систем держав – членів Європейського Союзу, бере свій початок ще на етапі формування першого інтеграційного об'єднання – Європейського співтовариства вугілля та сталі. Воно було закріплене у статті 40 Паризького договору 1951 року, який виконував роль установчого акта. Згодом ці принципи знайшли відображення й у Римських договорах 1957 року, що започаткували Європейське економічне співтовариство та Європейське співтовариство з атомної енергії [22].

Оскільки в установчих актах ЄС спочатку був відсутній перелік та змістовне наповнення загальних принципів права, цю функцію перебрав на себе Суд ЄС. Саме завдяки судовій практиці ці принципи трансформувалися у повноцінне автономне джерело права. Це дістало нормативне підтвердження в Договорі про заснування ЄС, де зазначено, що під час розгляду питань позадоговірної відповідальності Співтовариство має керуватися правовими стандартами, що є спільними для держав – членів.

Таким чином національне право країн – учасниць стало фундаментом для формування правових засад ЄС, забезпечуючи взаємозв'язок між внутрішніми та національними системами.

До того ж поняття загальних принципів права закріплено в Договорі про Європейський Союз. У цьому положенні зазначається, що ключові права, гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, а також ті, що ґрунтуються на спільних конституційних традиціях держав – членів, становлять невід'ємну частину права Союзу як загальні принципи.

Загальні принципи права Європейського Союзу відіграють щонайменше чотири ключові функції. По – перше, вони слугують важливим інструментом для тлумачення як первинного, так і вторинного законодавства ЄС, сприяючи правильному розумінню і застосуванню норм. По – друге, завдяки своєму

вищому ієрархічному статусу, ці принципи використовуються для перевірки законності актів вторинного права та міжнародних угод, укладених самим Союзом. По – третє, вони є незалежною підставою для притягнення держав – членів для юридичної відповідальності за порушення своїх обов’язків [23, с. 52].

Тому ці принципи виконують роль усунення прогалин у правовому регулюванні, зокрема в ситуаціях, коли відповідних норм права ЄС не існує або вони є недостатніми для врегулювання конкретного питання.

У науковій літературі питання визначення чіткого переліку загальних принципів права ЄС залишається предметом активної дискусії. З одного боку, сформулювати єдину класифікацію є досить складним завданням, оскільки це обумовлюється специфікою правової природи Європейського Союзу, його багатовимірністю та необхідністю врахування правових традицій держав – членів. З іншого боку, існуючі в наукових джерелах підходи до класифікації зазвичай не мають суттєвих розбіжностей. Різниця між ними переважно полягає в тому, що окремі дослідники пропонують скорочений перелік принципів, тоді як інші деталізують і розширюють цей список [18].

Окремі дослідники пропонують доволі детальну класифікацію загальних принципів права, у якій виділяють основні групи: ті, що випливають із природи права ЄС; загальні принципи міжнародного права; а також принципи, спільні для правових систем кількох держав – членів. До першої групи відносять, зокрема, принципи рівності та субсидіарності. Друга група приділяє увагу принципам, характерним для правопорядків держав – членів. Серед них виділяють такі основоположні положення, як принцип правової визначеності, захисту законних очікувань, пропорційності та основні права людини [9].

Варто підкреслити, що наукова дискусія щодо класифікації загальних принципів права ЄС залишається відкритою, а кількість авторських підходів постійно зростає через відсутність консенсусу в доктрині. Більше того, фіксація остаточного переліку цих принципів видається нераціональною.

Оскільки правова система Євросоюзу є динамічною та багатогранною, Суд ЄС залишає за собою право гнучко інтерпретувати, оновлювати та розширювати цей список, адаптуючи його до нових викликів та еволюційних процесів у межах об'єднання.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА

2.1 Принцип верховенства права ЄС

Принципи права Європейського Союзу є фундаментальними для забезпечення ефективного функціонування та гармонійної організації правової системи Союзу. Вони, зокрема, відіграють ключову роль у подоланні, що виникають через загальний характер положень установчих договорів. Такі основоположні документи, як Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування Європейського Союзу, містять здебільшого узагальнені норми, деталізація яких значною мірою залишається у компетенції Суду справедливості Європейського Союзу [16].

Суд справедливості ЄС відіграє визначальну роль у процесі розгортання та уточнення правової системи Союзу, що стає можливим завдяки процедурі винесення попередніх рішень згідно з ДФЄС. Цей інструментарій забезпечує взаємодію між національними судовими органами та Судом ЄС, де останні звертаються за автентичними тлумаченням європейських регламентів чи перевіркою їхньої правомірності. У межах цієї інтерпретаційної діяльності Суд не лише конкретизує існуючі положення, але й формує та розвиває загальні принципи права ЄС.

Важливим аспектом діяльності Суду ЄС є наголос на принципі верховенства європейського права. Зокрема, відповідно до цього принципу, з моменту набуття чинності норм установчих договорів та акти прямої дії не тільки унеможливають застосування національного законодавства, що суперечить праву ЄС, але й запобігають прийняттю нових норм національного рівня, які б суперечили законодавству Союзу.

Принцип верховенства права Європейського Союзу рівною мірою охоплює норми як первинного, так і вторинного права ЄС (похідного). Його основа базується на декількох ключових положеннях: право ЄС підлягає прямому застосуванню в кожній державі – члені, має обов'язковий характер

для всіх суб'єктів, включаючи державні органи, інститути та громадян, і діє незалежно від його формальної імплементації у національне законодавство. Навіть у разі відсутності такої імплементації відповідні правові норми мають діяти на всій території Союзу [10].

У межах європейського правового порядку принцип верховенства передбачає охоплення всіх норм національного права, незалежно від їхнього місця в ієрархії юридичних документів, включаючи положення конституційного рівня. При цьому не має значення, коли були прийняті національні норми – до чи після набуття чинності установчими договорами ЄС. У разі правових колізій пріоритет завжди залишається за правом Європейського Союзу.

Доктрина верховенства права, розроблена А. Дайсі, спирається на три фундаментальні принципи:

- перший полягає у протидії свавільній владі: особа може бути притягнута до відповідальності виключно за порушення закону і тільки в межах встановленої законної процедури, тоді як органи повинні діяти без зловживань дискреційними повноваженнями;
- другий принцип стверджує рівність усіх перед законом, незалежно від соціального статусу чи займаної посади;
- третій акцентує увагу на тому, що основою права визнаються природні права людини, а не лише норми, закріплені в конституції.

Кожна людина має бути забезпечена гарантованими правами і свободами, а в разі їх порушення – мати реальну можливість для ефективного судового захисту.

Принцип верховенства права у праві Європейського Союзу означає, що:

- норми права ЄС мають вищу юридичну силу порівняно з національним законодавством держав – членів;
- країни – члени не можуть посилалися на внутрішнє законодавство для виправдання невиконання своїх зобов'язань за правом ЄС;

- національні суди зобов'язані впроваджувати право ЄС і, якщо необхідно, ігнорувати норми національного законодавства, які суперечать нормам Союзу [17].

Ключова роль у забезпеченні дотримання цього принципу покладається на національні суди, які виступають як гарантії ефективного втілення права ЄС. Вони зобов'язані надавати пріоритет нормам ЄС незалежно від ієрархічного рівня національного акта, включаючи навіть положення конституційного характеру.

Отже, принцип верховенства права Європейського Союзу слугує основою для єдності, ефективності та узгодженості правової системи ЄС. Він сприяє гармонізації законодавства у державах – членах і є невід'ємною умовою для функціонування інтегрованого правопорядку.

2.2 Принцип прямої дії права ЄС

Якщо верховенство визначає відносини між державами – членами та ЄС, то пряма дія визначає відносини між громадянами різних держав – членів та ЄС у формі його законів. Тому пряма дія є ще одним важливим елементом забезпечення гармонійного застосування права ЄС у всіх державах – членах.

Верховенство надає практичної сили концепції наднаціональності, гарантуючи, що держави – члени не можуть ставити національні інтереси вище за право ЄС. Пряма дія знову демонструє наднаціональний характер права ЄС, гарантуючи, що громадяни можуть забезпечити його дотримання в судах держав – членів. Пряма дія не була створена в Договорах, тому вона також не визначено в них. Вона повністю є творінням Європейського Суду [4].

Визнання Судом Європейського Союзу принципу прямої дії норм права ЄС, а також їхнього примату над національним законодавством держав – членів стало ключовою основою для формування концепції права ЄС як нового, автономного правопорядку. Це своєю чергою, сприяло закріпленню цих принципів як фундаментальних у правовій системі ЄС.

Практична реалізація принципу прямої дії полягає у здатності правових актів інституцій ЄС безпосередньо впорядковувати суспільні взаємини всередині держав – членів. Ключовою особливістю цього механізму є відсутність потреби у додаткових внутрішньодержавних процедурах, як – от ратифікація чи спеціальне схвалення національними органами влади для того, щоб ці норми набули чинності на національному рівні.

Особливість цього принципу полягає в його «вертикальному» та «горизонтальному» аспектах. У вертикальному вимірі норми права діють у взаємовідносинах між громадянином і державою, тоді як горизонтальний аспект охоплює відносини між фізичними та юридичними особами.

Основна ідея прямої дії полягає в тому, що право ЄС стосується всіх – як індивідів, так і країн – учасниць. Нормативно – правові акти, ухвалені в рамках ЄС, обов’язкові для виконання та застосування національними органами влади й судами незалежно внутрішньодержавних умов або можливих заперечень. Практика судочинства ЄС активно спирається на цей принцип, гарантуючи громадянам та юридичним особам конкретні права, які повинні захищатися на рівні національних судів [2].

Принцип прямої дії не був безпосередньо закріплений у положеннях Договорів, тому його нормативне визначення в них відсутнє. Однак ця концепція є результатом практики і юридичних висновків, сформованих Європейським Судом. Хоча пряма дія має певні зв’язки з іншими поняттями, що регулюються у Договорах, вона залишається самостійним явищем, яке необхідно відрізняти від інших правових категорій. Зокрема стаття 288 Договору про функціонування Європейського Союзу, регулюючи та визнаючи різні види актів законодавства, містить посилання на такі аспекти, як:

- **Загальне застосування**, означає, що відповідний захід є універсальним та чинним у всіх державах – членах ЄС. Через це Регламент вважається нормативним актом, який має загальну силу. Натомість Рішення не може мати такого загального характеру, оскільки воно завжди адресоване конкретній стороні.

- **Пряме застосування**, визначає юридичну силу правового акта. Акти з прямим застосуванням автоматично набувають сили закону у державах - членах після їхнього прийняття Радою та Європейським парламентом за стандартною чи спеціальною законодавчою процедурою. Типовим прикладом такого акта є регламент: його положення мають пряму дію і не потребують додаткової інтеграції у національне законодавство. Водночас держави – члени можуть ухвалювати нормативні акти для врегулювання потенційних суперечностей із національним правом, хоча навіть без цього регламент залишається обов’язковим до виконання.

Завдяки доктрині верховенства права ЄС подібні акти мають пріоритет над положеннями національного законодавства, забезпечуючи їх переважне застосування. У протилежність до регламентів, директиви потребують впровадження державами – членами у визначені строки, і тому не вважаються актами прямого застосування у повному сенсі слова [21, с. 243 - 246].

Таким чином, пряме застосування передбачає автоматичне включення певних норм права ЄС до національного законодавства, роблячи їх невід’ємною частиною цієї системи. Водночас пряма дія стосується практичного впровадження цих норм, зокрема того, чи мають приватні особи можливість використовувати їх у національних судах для захисту своїх прав.

Без сумніву, концепція прямої дії є одним із найвагоміших досягнень Суду Європейського Союзу. Вона відіграє ключову роль у забезпеченні дотримання державами – членами цілей Договорів і сприяє ефективній інтеграції права ЄС у національні правові системи. А також передбачає, що право ЄС важливим елементом національного правопорядку, оскільки воно створює права та обов’язки для приватних осіб.

2.3. Принцип пропорційності та субсидіарності

Пропорційність – це поняття, що бере свій початок із німецького адміністративного права, де воно відоме як «*verhältnismässigkeit*» (загальна міра). Головний принцип цього підходу полягає в тому, що будь – який захід

або дія мають відповідати фактичній меті, яку потрібно досягти. Простішими словами, це означає діяти точно настільки, наскільки необхідно для досягнення поставленої мети, і не більше [23, с. 53].

Принцип пропорційності закріплений у частині 3 статті 5 Договору про Європейський Союз. Відповідно до цієї норми, зміст і форма дій Союзу не повинні перевищувати меж, необхідних для досягнення цілей, визначених Договорами. Інституції ЄС зобов'язані дотримуватися цього принципу, керуючись положеннями Протоколу щодо застосування принципів субсидіарності та пропорційності (частина 4).

Згідно з цим Протоколом, кожна інституція має забезпечувати, щоб заходи Спільноти були обмежені лише тим, що є необхідним для досягнення цілей Договору. Крім того, передбачено, що проекти законодавчих актів Європейського Союзу повинні розроблятися з урахуванням як принципу субсидіарності, так і принципу пропорційності [12].

Суд ЄС уперше застосував принцип пропорційності для обґрунтування рішення у сфері міжнародної торгівлі. Він визначив чинною систему ліцензування експорту сільськогосподарської продукції, встановлену нормами права ЄС наголосивши, що не створює надмірних або необґрунтованих обмежень для експортерів та імпортерів. Такі регуляторні заходи були визнані виправданими з метою забезпечення ефективного функціонування аграрного ринку, захисту суспільного інтересу та підтримання належного рівня життя в аграрному секторі [10].

Суд Європейського Союзу поступово розширював застосування принципу пропорційності у своїй практиці. Зокрема, у 1983 році він запропонував підхід до оцінювання дій як інституцій Співтовариства так і держав – членів через призму цього принципу. Суд зазначив, що для перевірки відповідності норм права Співтовариства принципу пропорційності необхідно визначити, чи заходи, які застосовуються, є ефективними для досягнення поставлених цілей і чи дійсно вони потрібні для цього.

У результаті було сформульовано так званий «трискладовий тест» пропорційності. Він включає три ключові етапи: визначення інтересів, що захищає відповідний акт; оцінювання значущості цих інтересів як передумови для подальшого їхнього балансування; а також встановлення співмірності між поставленою метою та досягнутим результатом.

Принцип пропорційності тісно пов'язаний із принципом субсидіарності. Згідно з пунктом 4 статті 5 Договору про Європейський Союз, у сферах, що не належать до виключної компетенції Союзу, його втручання допускається лише в тому випадку і в такому обсязі, коли держави – члени неспроможні належним чином досягти поставлених цілей на національному, регіональному чи місцевому рівнях. При цьому, зважаючи на масштаб або наслідки запланованих заходів, ефективніше досягнення цих цілей може бути забезпечено саме на рівні ЄС [20].

Принцип субсидіарності ґрунтується на базовому підході розподілу повноважень, за яким Європейський Союз виступає об'єднанням держав – членів, а його компетенція формується завдяки добровільній передачі цих повноважень самими державами.

Практичне значення принципу субсидіарності полягає в забезпечення адаптивного підходу до вирішення проблем, які виникають у процесі європейської інтеграції. Цей принцип застосовується виключно в тих сферах, що не входять до виключної компетенції Європейського Союзу. Його головна ідея полягає у визначенні оптимального рівня прийняття рішень: якщо певну проблему можна ефективніше вирішити на рівні ЄС через її складність або масштаб, то її передають до компетенції інституцій Союзу. Водночас, у ситуаціях, коли держави – члени здатні самостійно вирішувати зазначені питання більш ефективно, Союз уникає втручання. Застосування цього принципу варіюється залежно від конкретної сфери діяльності, що потребує розв'язання.

Субсидіарність розуміється як динамічна концепція, що підтверджує спільна Декларація Німеччини, Австрії та Бельгії. У ній наголошується, що дія

принципу субсидіарності поширюється не тільки на держави – члени, але й на їх внутрішні структури, якщо вони володіють власними законодавчими повноваженнями згідно з конституційним правом [3].

Принцип субсидіарності передбачає постійний аналіз і оцінювання доцільності дій Європейського Союзу з урахуванням потенціалу їх реалізацій на національному, регіональному та місцевому рівнях. Однією з його фундаментальних характеристик є прагнення забезпечити прийняття рішень на якомога ближчому до громадян рівні, що офіційно закріплено в преамбулі Протоколу №2 щодо застосування принципів субсидіарності, а також у статті 1 Договору про Європейський Союз.

Принцип субсидіарності докладно розкрито у Протоколі №2 про застосування принципів субсидіарності та пропорційності, що є додатком до установчих договорів ЄС. У цьому документі сформульовано низку вимог, які сприяють забезпеченню його реалізації.

Кожен проєкт законодавчого акта має супроводжуватися обґрунтуванням його відповідності принципу субсидіарності, включаючи оцінку фінансових і правових наслідків його ухвалення. У поясненнях має бути наведено аргументацію необхідності дій на рівні ЄС, що підтверджується як кількісними, так і якісними показниками. Національні парламенти держав – членів відіграють важливу роль у забезпеченні дотримання принципу субсидіарності. Вони мають право перевіряти законопроекти ЄС на предмети їх відповідності цьому принципу на надавати обґрунтовані висновки у встановленому порядку. Крім того, держави – члени або їхні парламенти можуть звертатися до Суду Європейського Союзу у разі порушення даного принципу [23, с. 58].

Слід зазначити, що принципи пропорційності та субсидіарності є тісно пов'язаними між собою, доповнюючи одне одного та забезпечуючи уникнення труднощів у їх практичному застосуванні. Їх взаємодія проявляється через послідовне впровадження. Спершу за допомогою принципу субсидіарності оцінюється доцільність дій саме на рівні Європейського Союзу. У разі підтвердження необхідності таких заходів субсидіарність перестає діяти, і на

перший план виходить принцип пропорційності. Він уточнює зміст і межі потребуваних дій, визначаючи конкретні заходи чи нормативні акти, які слід запровадити.

2.4. Принцип рівності та правової визначеності

Принцип рівності виступає однією із базових засад демократичних суспільств, відіграючи ключову роль у формуванні та функціонуванні Європейського Союзу. Його важливість знайшла відображення в правовій системі ЄС, особливо у її первинних нормативних джерелах. Зокрема, значення цього принципу чітко зазначено у статті 2 Договору про Європейський Союз, статті 8 Договору про функціонування Європейського Союзу, а також у Преамбулі Хартії основоположних прав Європейського Союзу [7, с. 135].

Принцип рівності в праві Європейського Союзу становить одну з основоположних засад, на яких ґрунтується правова система ЄС. Його головна ідея полягає у забезпеченні рівноправності всіх осіб перед законом і забороні будь – якого необґрунтованого нерівного ставлення до них [6].

Цей принцип включає кілька ключових аспектів:

Перший аспект – рівність перед законом. Це означає, що всі люди мають однаковий правовий статус і однакові гарантії захисту своїх прав, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей. Другий аспект – заборона дискримінації. Право ЄС чітко визначає, що обмеження прав чи надання переваг за такими ознаками, як стать, раса, етнічне походження, релігійна приналежність, вік, громадянство та інші критерії, є неприпустимими. Особливу увагу приділено недискримінації за ознакою громадянства в межах ЄС, що гарантує рівність прав для всіх громадян країн – членів Союзу. Третій аспект – стосується рівного підходу до однакових ситуацій. Це означає, що подібні випадки повинні регулюватися згідно з однаковими нормами. У той же час відмінності у ситуаціях можуть бути підставою для різного підходу, якщо це обґрунтовано та виправдано об’єктивними причинами. Четвертий аспект – принцип пропорційності. Якщо держава - члени або інституції ЄС

застосовують різний підхід, його мотиви повинні бути аргументованими, обґрунтовано необхідними та відповідати меті без зайвого перевищення заходів.

Не менш важливим є аспект політичної рівності, що гарантує однакові права незалежно від громадянства. Рівноцінність прав громадян різних держав - членів ЄС є визначальною умовою формування єдиного економічного, політичного та правового простору на території Союзу. Цей принцип, що включає заборону дискримінації за ознакою громадянства, був передбачений ще у первісній редакції Договору про Європейське співтовариство. На сьогодні відповідні положення викладено у статті 13 Договору, а також у пункті 2 статті 21 Хартії основоположних прав Європейського Союзу 2000 року [23, с. 54].

Таким чином, принцип рівності є однією з ключових засад правового статусу людини в демократичному суспільстві. Його основна мета – забезпечити однакові умови для реалізації прав і свобод кожного, запобігти дискримінації, а також уникати необґрунтованих привілеїв для окремих осіб чи соціальних груп.

Щодо принципу правової визначеності, його основою є ідея передбачуваності, що надає людям можливість планувати свою поведінку, усвідомлюючи, які правові наслідки можуть виникнути в результаті їхніх дій. Цей принцип є важливою цінністю та фундаментальним елементом правової держави. Його значущість полягає в необхідності застосування як під час розроблення правових норм, так і в ході їх упровадження. Зокрема, принцип правової визначеності вимагає, щоб нормативно – правові акти були чітко сформульованими, зрозумілими, орієнтованими на майбутнє та обов’язковими для виконання [23, с. 54].

Принцип правової визначеності є невід’ємним елементом верховенства права. У ширшому значенні він охоплює сукупність вимог до структури та функціонування правової системи, спрямованих на забезпечення стійкого правового становища особи шляхом удосконалення процесів законотворчості та

правозастосування [15, с. 138]. Цей принцип належить до загальних засад права. Він закріплений у джерелах права Європейського Союзу, активно використовується в прецедентній практиці Європейського суду, є спільним надбанням правових систем держав – членів ЄС.

Також принцип правової визначеності не є нововведенням, а вже тривалий час залишається фундаментальним у більшості правових систем. Його суть полягає у забезпеченні того, щоб закон мав чіткість у своєму застосуванні та був вперше сформульований на ранніх етапах судової практики Суду Європейського Союзу, зокрема у справі *Da Costa en Schaake NV v. Nederlandse Belastingadministratie** (1963). Згодом у справі *Officier van Justitie v. Kolpinghuis Nijmegen BV** (1987) Суд підкреслив обов'язок національних судів тлумачити норми права ЄС з урахуванням загальних принципів права, таких як правова визначеність і заборона зворотної дії норм у часі.

Крім того, принцип правової визначеності відіграє ключову роль у застосуванні таких нормативних актів, як Директива 77/187 щодо захисту прав працівників у разі передачі підприємств або виробничих одиниць. Це демонструє важливість поваги до вже набутого правового статусу осіб, який не може бути довільно порушений [11].

Таким чином, зазначений принцип тісно пов'язаний із ще однією фундаментальною концепцією – захистом законних очікувань. По суті, це означає що гарантії чи обіцянки, на які сторона добросовісно розраховувала, мають бути виконаними.

РОЗДІЛ 3

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА ЄС У НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ ДЕРЖАВ – ЧЛЕНІВ

3.1. Вплив та імплементація принципів права ЄС на національні правові системи держав – членів

Імплементація – означає процес інтеграції принципів і норм права ЄС у національне законодавство країни. Вона передбачає не лише формальне впровадження, але й адаптацію цих норм до місцевих умов та їх практичне застосування.

Імплементація передбачає узгодження національного законодавства з правовими стандартами Європейського Союзу, закріпленими в рамках «*acquis communautaire*». Цей процес включає оновлення нормативно – правової бази, її гармонізацію з нормами ЄС, а також забезпечення умов для ефективного впровадження відповідних положень на практиці. Для держав – членів ЄС «*acquis communautaire*» охоплює правову основу Союзу – комплекс напрацювань, що сформувалися в ході європейської інтеграції. Усі країни – члени визнають і приймають цю базу, що дозволяє їм відповідально виконувати свої зобов'язання, пов'язані з членством у ЄС. Натомість для третіх країн це поняття набуває більш гнучкого та адаптивного характеру [15, с.137].

Важливим аспектом гармонізації законодавства країн є інтеграція ключових принципів права Європейського Союзу в національні правові системи. Загальні принципи права ЄС мають статус первинного права, що забезпечує їм вищий рівень юридичної сили порівняно з нормами вторинного права. У випадку невідповідності цим принципам правові акти, прийняті інституціями ЄС, підлягають перегляду або анулюванню. Аналогічно, міжнародні угоди, що суперечать зазначеним принципам, не можуть вступити в силу в межах ЄС до внесення відповідних змін в установчі договори, які має бути здійснено згідно з процедурою, визначеною статтею 48 Договору про Європейський Союз [10].

Загальні принципи права Європейського Союзу, які утворюють основу поняття «базового *acquis*», повинні бути або закріплені в установчих договорах ЄС, або визнані Судом ЄС як ключові правові принципи. Ці принципи становлять фундамент правової системи Союзу і не можуть бути ані переглянуті, ані скасовані. До складу цих принципів входять:

1) Принцип верховенства права. Під час розробки Лісабонського договору всі держави – члени Європейського Союзу прийняли декларацію, яка підтверджує найвищу юридичну силу права ЄС, закріплюючи при цьому принцип верховенства права над національними законодавствами. Формулювання цього принципу співвідноситься з підходом, сформульованим у судовій практиці Суду Європейського Союзу, що вказує на його визначну роль у формуванні національної правової системи. Саме завдяки діяльності Суду ЄС принцип верховенства права Європейського Союзу утвердився як фундаментальна концепція, що нині становить невід’ємну частину правових систем держав – членів [5].

2) Принцип рівності (та недискримінації) в праві ЄС має потужний вплив на національні правові системи держав – членів. Він слугує інструментом гармонізації, що змушує адаптувати внутрішнє законодавство до національних стандартів. Такий вплив поширюється на сфери зайнятості, соціального захисту, доступу до товарів і послуг, а також торкається конституційних норм.

3) Принцип правової визначеності передбачає чіткість, передбачуваність і стабільність правового регулювання. Його реалізація вимагає належної імплементації актів інституцій Європейського Союзу державами – членами під час гармонізації національного законодавства зі стандартами ЄС. Цей принцип передбачає обов’язок національних судів та органів державної влади інтерпретувати національне законодавство у відповідності з правом Європейського Союзу. Він також запроваджує заборону та ретроактивну дію нормативно – правових актів, які погіршують становище окремих осіб, та гарантує дотримання їхніх законних очікувань [10].

4) Принцип прямої дії права Європейського Союзу передбачає можливість безпосереднього застосування норм європейського законодавства на рівні національних судів та органів влади держав – членів. Це означає, що фізичні та юридичні особи мають право посилалися на положення права ЄС у рамках внутрішніх судових процесів, а в разі конфлікту з національним законодавством пріоритет надається саме нормам ЄС.

5) Принцип пропорційності в праві Європейського Союзу відіграє роль у гармонізації національних правових систем держав – членів, покликаний стримувати запровадження надмірних національних заходів. У процесі виконання «*acquis communautaire*» цей принцип слугує інструментом оцінки допустимості втручання держави, допомагаючи уникати зайвого регулятивного тиску чи необґрунтованих обмежень. Крім того, він має значення для посилення європейської інтеграції, оскільки часто обмежує суверенітет держав – членів у контексті права ЄС і сприяє формуванню спільних підходів до оцінки рішень органів влади.

6) Принцип субсидіарності, закріплений у статті 5 Договору про Європейський Союз, виступає важливим регулятором у взаємодії між правовою системою ЄС і національними правопорядками держав – членів. Його роль полягає у функціонуванні як механізму, що водночас обмежує надмірну концентрацію влади на наднаціональному рівні та організовує ефективний розподіл повноважень. Цей принцип спрямований на запобігання зайвій централізації влади в межах Союзу, забезпечувати дотримання балансу шляхом збереження суверенних компетенцій держав – членів у сферах, які не внесено до виключної юрисдикції ЄС. Крім того, принцип субсидіарності сприяє демократизації процесу прийняття рішень у Союзі, адаптуючи його до потреб громадян і максимально наближаючи до них сам процес ухвалення політичних рішень.

Імплементація принципів права Європейського Союзу у національне законодавство є ключовою складовою гармонізації правових систем держав – членів і необхідною умовою для забезпечення єдності правового простору

Союзу. Основоположні принципи права ЄС мають значний вплив на еволюцію національного законодавства, функціонування судових інституцій та діяльності органів державної влади. Вони сприяють утвердженню таких базових цінностей, як верховенство права, правова визначеність і забезпечення захисту прав людини [15].

3.2. Практика застосування принципів права ЄС національними судами

Практичне впровадження принципів права Європейського Союзу національними судами відіграє ключову роль у функціонуванні правової системи ЄС. Суди країн – учасниць виконують не тільки функції національного правосуддя, але й діють як складова судової системи Союзу. Завдяки їхній роботі норми права ЄС отримують реальну силу і забезпечується їхній захист на рівні окремих держав. Така діяльність національних судів надає принципам права ЄС практичного значення та сприяє їх впровадженню в повсякденне життя.

Принципи права, закріплені в установчих договорах Європейського Союзу, були суттєво розширені завдяки тлумаченням Суду ЄС. Водночас ті принципи, які сформувалися на основі правозастосовної практики Суду, пізніше знайшли своє відображення не лише в установчих договорах, але й у документах вторинного права. Посилання на содову практику Суду ЄС чітко зазначені в Роз'ясненні до Хартії основних прав ЄС (зокрема в коментарі до статті 52), де містять прямі відсилання до правових позицій Суду [8, с. 206 - 210].

Принцип верховенства права ЄС уперше знайшов своє визначення в рішенні Суду ЄС у справі *Van Gend en Loos* 1963 року і був остаточно закріплений у справі *Costa v. ENEL* 1964 року. Суд підкреслив, що норми права ЄС мають вищу юридичну силу порівняно з нормами національного законодавства країн – членів. Суть цього принципу полягає в тому, що будь – яка норма права ЄС, незалежно від її походження, переживає над національними законами, включаючи положення конституцій [4]. У випадках виникнення юридичних протиріч національні суди зобов'язані віддавати

перевагу нормам права ЄС та не застосовувати суперечливі норми внутрішнього законодавства, які їм суперечать. Однак сприйняття цього принципу значно відрізнялося серед країн – членів. У країнах із моністичною правовою системою, таких як Австрія, Бельгія, Іспанія, Люксембург і Нідерланди, його впровадження не стикалося з серйозними перешкодами. У Франції ж державна рада тривалий час відмовлялася визнавати пріоритет права ЄС над національним законодавством.

Ключову роль у формуванні принципу прямої дії права ЄС відіграла справа *Van Gend en Loos*. У цьому рішенні Суд ЄС наголосив, що створення Співтовариства започаткувало новий правовий порядок, заради якого держави – члени погодилися на добровільне обмеження власних суверенних прав у певних сферах. Саме в цій справі було закладено концептуальні основи принципу прямої дії. У подальшій судовій практиці Суд ЄС визначив критерії застосування норм права ЄС із прямою дією. Такі норми мають бути чіткими, зрозумілими та безумовними. Це передбачає, що їхній зміст не повинен викликати складнощів у тлумаченні, а самі норми мають право встановлювати конкретні права або обов'язки [1].

Рада Європейського Союзу разом із Європейським парламентом є співзаконодавцем і виконує законодавчі, бюджетні та координаційні функції. Національні парламенти контролюють діяльність своїх урядів у Раді, що сприяє реалізації принципу субсидіарності на національному рівні. Європейська рада, зі свого боку, визначає загальні політичні напрями та пріоритети розвитку ЄС. Однак вона не бере участі у законодавчому процесі [13, с. 258 - 265]. З точки зору субсидіарності це вказує на її стратегічну роль у встановленні загальних орієнтирів щодо рівня регулювання без прямого виконання нормотворчих функцій. Нагляд за легітимністю цих процесів здійснює Суд ЄС, розглядаючи позови про анулювання актів, що порушують встановлений розподіл компетенцій.

Принцип пропорційності в праві ЄС був закріплений Маастрихтським договором 1992 року, хоча раніше вже застосовувався у практиці Суду ЄС та

регламентується статтею 5(4) ДЄС. Згідно з цією нормою, будь - яка активність інституцій Союзу не повинне виходити за межі того, що є суворо необхідним для реалізації статутних рішень. Також ст. 296 (1) ДФЄС вимагає врахування цього принципу при ухваленні законодавчих і адміністративних актів, а судова практика Суду ЄС залишається важливою для його тлумачення [12]. Принцип пропорційності поширюється і на держави – члени під час виконання права ЄС. Вони зобов'язані дотримуватися принципу щирого співробітництва, а їхні заходи мають бути необхідними, не перевищувати потрібного та не застосовуватися, якщо існують більш лояльні способи, але є ефективними для альтернативи.

Принцип рівності у правовій системі ЄС займає важливе місце у діяльності національних судів, які забезпечують дотримання на внутрішньому рівні. Вони гарантують ефективне застосування норм ЄС, фактично виконують роль судів загальної юрисдикції щодо права ЄС. Особливе значення має визнання прямої дії принципу рівності, що дає змогу особам напряду покладатися на заборону дискримінації у судових процесах національного рівня, навіть у справах за участю приватних суб'єктів, зокрема у контексті трудових правовідносин [10]. Ефективність застосування забезпечується також через механізм преюдиціальних запитів до Суду ЄС, рішення якого є обов'язковими. Таким чином, принцип рівності стає реальним інструментом захисту прав громадян у ЄС.

А принцип правової визначеності був розроблений і вдосконалений у практиці Суду ЄС разом із взаємопов'язаним принципом захисту законних очікувань. Цей принци є частиною формальної законності, яка разом із верховенством права та демократією визначає основу правового порядку. Його сутність вимагає, щоб правові норми були стабільними, позбавленими зворотної сили та передбачуваними. Такий підхід гарантує суб'єктам права впевненість у юридичних наслідках своїх дій та захищає їх від свавільних змін у регуляторному середовищі [19].

ВИСНОВОК

У результаті здійсненого дослідження встановлено, що принципи Європейського Союзу виступають фундаментом його юридичної архітектури для функціонування всієї правової системи ЄС, забезпечуючи її цілісність, ефективність і узгодженість. Вони не тільки окреслюють засади правового регулювання, а й є головним інструментом для тлумачення норм, нівелювати законодавчі прогалини і підтримання балансу між наднаціональним та національним правопорядками.

Формування принципів права ЄС має комплексний характер, оскільки вони базуються на текстах із положень установчих договорів, так і з практики Суду Європейського Союзу. Останній відіграє ключову роль у їх деталізації та розвитку. Загальні принципи права ЄС визнані самостійним джерелом права, що підкреслює їх значення в структурі правової системи Союзу. Хоча класифікація принципів залишається предметом дискусій, більшість дослідників погоджується на їхній поділ на базові, загальні, спеціальні принципи та принципи діяльності ЄС.

Встановлено, що імплементація принципів права ЄС у правовій системі країн – членів є необхідною для функціонування Союзу. Цей процес охоплює не лише формальне закріплення нормативних положень, але й їх ефективне застосування за допомогою діяльності національних судів. Саме суди держав – членів виступають ключовими суб'єктами реалізації норм права ЄС, втілюючи його основні принципи.

Таким чином, принципи права Європейського Союзу відіграють визначальну роль у створенні єдиного правового середовища, гармонізації законодавства держав – членів і захисті прав людини. Вони є адаптивним елементом системи Союзу, що постійно адаптується до інтеграційних процесів і судової практики, водночас зберігаючи своє ключове значення в підтримці стабільності та розвитку Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брацук І. Вплив суду ЄС на формування та розвиток принципу прямої дії права Європейського Союзу. *Юридична Україна*. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/urykr_2010_2_25.pdf.
2. Брацук І. Монографія. *Теоретико - правові засади імплементації права європейського союзу в національне право держав - членів*. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2019/55767250.pdf.
3. Вікіпедія. *Субсидіарність (Європейський Союз)*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Субсидіарність_\(Європейський_Союз\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Субсидіарність_(Європейський_Союз)).
4. Головка - Гавришева О. Принцип верховенства права Європейського Союзу як основа взаємодії правової системи ЄС і національних правових систем держав - членів. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2017. Випуск 42. С. 227-232.
5. Іванов А. В. Вплив права ЄС на національні правові системи та світовий порядок. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 83, ч. 3. С. 347-352. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.54>.
6. Кернз В. *Вступ до права Європейського Союзу*. - 4.6. Загальні принципи права. URL: <https://ukrtextbook.com/vstup-do-prava-yevropejskogo-soyuzu-kernz-v/vstup-do-prava-yevropejskogo-soyuzu-kernz-v-4-6-zagalni-principi-prava.html>.
7. Ковалів М., Тимчишин Т., Ніканорова О. Принципи права європейського союзу / 57 -67. *Основа права Європейського Союзу*. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3227/1/КОВАЛІВ%20М.В.---Основи%20права...--посібник-.pdf>.
8. Козак О. Інтеграційний вплив права Європейського Союзу на правові системи держав-членів // 2016. С. 206-210.
9. Колесніченко В. Сучасна юридична наука про класифікацію принципів права Європейського Союзу: критичний аналіз. *Актуальні проблеми держави і права*. URL: <https://apdp.in.ua/v47/66.pdf>.

10. Ніколенко Л. Норми - принципи права ЄС як критерій дієвості національних реформ: проблеми імплементації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2026. Серія ПРАВО. Випуск 93: частина 1. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/354520/340769>.

11. Панкратова В. *Принцип правової визначеності: загальнотеоретична характеристика*. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dff778ce-2456-4956-a432-5093f10f629f/content>.

12. *Принцип пропорційності в праві ЄС та ЄКПЛ*. URL: <https://www.ccs.lviv.ua/post/принцип-пропорційності-в-праві-єс-та-єкпл-детальний-огляд>.

13. Стеців Р. С.258 - 265. *Принцип субсидіарності в діяльності інституцій Європейського Союзу*. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2026/01/37-4.pdf>.

14. Стрельцова О. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/0638e924-9f34-4945-b704-9adc79e7d458/content>.

15. Тютюнник В., Котова Л. Імплементація принципів права Європейського Союзу в національне законодавство: категорія «acquis communautaire» / с.136 - 139. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції науковців, юристів та аспірантів «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід»*. URL: https://pravo-snu.com.ua/wp-content/uploads/2017/07/Конф_квітень-2019.pdf#page=136.

16. Фастовець Н. Принцип верховенства права ЄС та його вплив на національні правові системи. *принцип верховенства права ЄС та його вплив на національні правові системи*. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/28376/1/PRPSZISPU_2024_P276-282.pdf.

17. Ховпун О., Домбровська О. Принципи права Європейського Союзу: сучасне визначення. *Головна*. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/5_2022/43.pdf (дата звернення: 06.05.2026).
18. Юхимюк О. Еволюція системи загальних принципів права Європейського Союзу. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2f1f1cfa-940f-40d1-b8db-5c86464f0902/content>.
19. Яворська І. Принципи права та цінності Європейського Союзу у рішеннях суду ЄС / с. 248 - 253. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 91: частина 5*. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/344246/331881>.
20. Якименко Х. Європейський союз: правова природа об'єднання : дис. ... канд. 2009. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Ykimenko_2009_dis.pdf.
21. Craig P., de Búrca G. Direct Effect of Secondary Law: Directives. *EU Law: Text, Cases, and Materials*. UK Version. 7th ed. Oxford: Oxford University Press, 2020. P. 243-246.
22. Pankratova V. General principles of law as a source of european union law. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8ead63fb-c19a-40ab-8a59-51e24d8eb430/content>.
23. Storey T., Pimor A. *Unlocking EU Law*. 5th ed. London : Routledge, 2018. P. 52-58 (General principles of EU law (GPEUL)).